

TALABALARDA KASBIY MAS'ULIYAT SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

M.A.Ne'matilloeva¹

1. Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Mas'ul muallif: Ne'matilloeva
Mohidil Alaviddinovna, Buxoro
xalqaro universiteti magistranti.

Accepted: 22 Sentabr 2026

Published: 22 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ne'matilloeva, M.
A. TALABALARDA KASBIY
MAS'ULIYAT SHAKLLANISHINING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI / M.
A. Ne'matilloeva // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
2. — B. 101–104.

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari va uning shaxsiy kamolotdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqot davomida talabalik davrida mas'uliyat hissini rivojlantiruvchi omillar, kasbga yo'naltirilganlik darajasi va motivatsion sohalarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy mas'uliyatni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar va psixologik mexanizmlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: talaba, kasbiy mas'uliyat, psixologik xususiyatlar, motivatsiya, kasbiy shakllanish, subyektiv nazorat, shaxsiy yetuklik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности формирования профессиональной ответственности у студентов и её роль в личностном развитии. Анализируются факторы, влияющие на развитие чувства ответственности в студенческие годы, взаимосвязь уровня профессиональной направленности и мотивационной сферы. Также представлены практические рекомендации и психологические механизмы формирования профессиональной ответственности у будущих специалистов.

Ключевые слова: студент, профессиональная ответственность, психологические особенности, мотивация, профессиональное становление, субъективный контроль, личностная зрелость.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY IN STUDENTS

Abstract. This article examines the psychological characteristics of the formation of professional responsibility in students and its role in personal development. The study analyzes the factors contributing to the development of a sense of responsibility during the student years, the correlation between the level of professional orientation and the motivational sphere. Furthermore, practical recommendations and psychological mechanisms for shaping professional responsibility in future specialists are outlined.

Keywords: student, professional responsibility, psychological characteristics, motivation, professional formation, locus of control, personal maturity.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ularning tanlagan kasbiga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish hamda kasbiy faoliyatda mas'uliyat bilan ish tutish qobiliyatini rivojlantirish muhim pedagogik va psixologik vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mutaxassisning kasbiy salohiyati nafaqat uning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalari, balki qabul qilgan qarorlari uchun javobgarlikni his qilishi, o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishi va kasbiy-axloqiy me'yorlarga rioya qilishi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda kasbiy mas'uliyatni shakllantirish jarayonining psixologik xususiyatlarini o'rganish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy mas'uliyat shaxsning kasbiy faoliyatga doir majburiyatlarini anglash, o'z xatti-harakatlari va qarorlarining natijalarini oldindan baholash hamda ularning oqibatlari uchun javob berishga tayyorligini ifodalovchi murakkab psixologik sifatdir. Mazkur sifat talabaning motivatsion sohasi, qadriyatlar tizimi, o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyati, irodaviy barqarorligi va refleksiv tafakkuri bilan uzviy bog'liq. Kasbiy mas'uliyatning shakllanishi faqat tashqi talablar yoki intizomiy me'yorlarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi, balki shaxsning ichki e'tiqodi, kasbiy o'zligini anglashi va o'z faoliyatiga nisbatan ongli munosabati rivojlanishi orqali amalga oshadi.

Talabalik davri kasbiy identifikatsiya, mustaqil fikrlash, ijtimoiy pozitsiyani belgilash va shaxsiy mas'uliyatni anglash jarayonlari jadallashadigan muhim rivojlanish bosqichidir. Ushbu davrda talabaning kasbga bo'lgan qiziqishi, kelajakdagi mutaxassis sifatidagi o'ziga bergan bahosi, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikka munosabati hamda o'z imkoniyatlarini idrok etishi kasbiy mas'uliyatning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida mustaqil topshiriqlarni bajarish, jamoaviy loyihalarda ishtirok etish,

amaliyot davomida kasbiy vazifalarni bajarish va o'z faoliyatini tahlil qilish talabalarda mas'uliyatli xulq-atvorning rivojlanishi uchun muhim psixologik sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, talabalarda kasbiy mas'uliyatning shakllanishi individual-psixologik xususiyatlar va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri asosida kechadi. Talabani o'ziga ishonchi, emotsional barqarorligi, ichki motivatsiyasi, mustaqillik darajasi hamda kasbiy faoliyatga oid qadriyatlari ushbu jarayonning mazmunini belgilovchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Oliy ta'lim muassasasidagi psixologik muhit, pedagoglarning kasbiy namunalari, ta'limiy talablarning izchilligi va talabalarga beriladigan mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlari ham mas'uliyat hissining rivojlanishiga ta'sir etadi.

Mazkur masalaning dolzarbligi oliy ta'lim jarayonida talabalarining kasbiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik omillarni aniqlash, uning tarkibiy komponentlarini ochib berish va shakllanish mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash zarurati bilan belgilanadi. Ayniqsa, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorligini faqat bilim va ko'nikmalar bilan emas, balki mas'uliyatli qaror qabul qilish, o'z faoliyati natijalarini baholash va kasbiy burchni anglash kabi psixologik mezonlar asosida ham tahlil qilish muhimdir.

Shundan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning maqsadi talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlarini o'rganish, mazkur jarayonga ta'sir etuvchi individual va ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash hamda kasbiy mas'uliyatni rivojlantirishning psixologik imkoniyatlarini nazariy jihatdan yoritishdan iborat.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida ta'lim sifati avvalambor, kadrlarning intellektual salohiyati, kasbiy tashabbuskorlik hamda kasbiy mas'uliyatlilik xususiyatlarining shakllanganlik darajasi bilan belgilanadi. Jumladan, Yaponiya, Germaniya, Angliya, Xitoy, Rossiya, Finlandiya, Daniya, Norvegiya kabi mamlakatlarda, talabalarining kasbiy mas'uliyatlilik xususiyatlarini shakllantirishga doir qator psixologik, pedagogik, amaliy – tatbiqiy izlanishlar amaliyoti keng joriy etilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonini baynalmilallashtirish asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniyatlararo munosabatlarda raqobatbardosh, kreativ, ijtimoiy faol, fidoiy kadrlar tayyorlashga ustuvorlik berilgan.

Kasbiy munosiblik va kasbiy mas'uliyatlilik shakllanish dinamikasini o'rganish ishlari dunyo mamlakatlaridagi ko'pgina ilmiy markazlar va oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Jumladan, Amerika psixologlari assotsiatsiyasi tadqiqotlarida (APA), Barri kasb-hunar universiteti (Barry vocational University USA), Xalqaro Yapon fondi (International Japanese Foundation), Shvetsariya konsalting markazi (Swiss Counseling Center), Germaniya federal kasbiy ta'lim va ta'lim instituti (German Federal Institute for Vocational Education and Training), Polsha fuqaro ta'limi markazi (Polish Center for Civic Education), Latviya kasb-hunarga o'qitish markazi (Vocational Training Center Latvia), Xitoy kasbiy adaptatsiya markazi (China Vocational Adaptation Center), Finlandiya oliy pedagogika instituti (Finnish Higher Pedagogical Institute), Xalqaro ta'limni rejalashtirish instituti (International Institute of Planning and Education), Rossiya psixologiya instituti (Rossiyskiy institut psixologii) kabi muassasalarda mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xalqaro miqyosda kasbiy tashabbuskorlik va mas'uliyatlilik shakllanishining psixologik sabablarini aniqlash va uni baholash o'ta ilmiy ahamiyat kasb etib, u mazmunan psixologik bilimlar tizimini modernizatsiyalash, uni ijtimoiy muhit talablariga integratsiyalash, shuningdek, kasbiy mas'uliyatlilik shakllanishining psixologik xususiyatlarini tadqiq etishga qaratilgan, yangi psixodiagnostik metodikalarni joriy etish, sohalar taraqqiyotida talaba yoshlar faolligini oshirish shuningdek, ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiluvchi ilg'or g'oyalarni yaratishni taqozo etmoqda.

Kasbiy mas'uliyatlilikning psixologik xususiyatlarini tadqiq etish ishlarida avvalo, yangi innovatsion yondashuvlarga asoslangan mahalliy metodikalar va shaxs so'rovnomalarini joriy etish, psixodiagnostika sohasiga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning imkoniyatlaridan keng ko'lamda foydalanish, ushbu masalani yangi sifat darajasiga ko'tarish talab etilmoqda. Respublikamizda yurtimiz kelajagi uchun dahldorlik hissi bilan yondashadigan, kasbiy mas'uliyatli va yuqori malakali mutaxassislarni, yuksak intellektual, ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. "Kasbiy mas'uliyat", "Kasbiy munosiblik" masalalari, hozirgi davr talabi nuqtai-nazaridan yangi muammo maqomiga ega bo'lganligi bois, bugungi kunga qadar uni tadqiq etish borasida, dunyo psixologiyasi sohalarida o'ziga xos ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Shaxsda kasbiy mas'uliyatlilik shakllanishining ilmiy asoslarini aniqlashga oid ilk ma'lumotlar xorij psixologiyasi tadqiqotlarida aks etgan. Ushbu mazmundagi tadqiqotlar tizimiga T.M.Davis, J.K.Kul, A.G.Samerof, K.M.Xelkama, J.T.Kanfelf, L.U.Shou, V.S.Strashdid, X.K.KiYak, K.O.Krach, T.A.Dolan, J.F.Richlak, K.I.Barron, J.K.Brunshteyn, L.B.Shnayder, E.F.Zeyer kabi ilg'or xorij tadqiqotchilarining izlanishlarini misol qilish mumkin.

Rus psixologiyasida ham, mas'uliyat va kasbiy mas'uliyat masalasini tadqiq etish borasida o'ziga xos maktablar yaratilgan bo'lib, ularning ichida eng e'tirofga molik tadqiqotlar sifatida K.A.Abulxanova-Slavskaya, YE.V.Alekseyeva, M.M.Baxtin, V.V.Bashev, S.V.Bikov, O.Y.Grogoleva, Dj.Gudvin, L.I.Dementiy, A.A.Derkach, U.D.Jems, G.YE.Yonas, Y.V.Kluyeva, V.YE.Kupchenko, N.V.Leyfrid, M.V.Mukonina, A.G.Perlin, N.N.Satonina, V.G.Saxarova, N.N.Semenenko, N.D.Tabunov hamda O.N.Shaldibinalarning ilmiy asarlari va tadqiqotlari tan olinadi. Bundan tashqari, kasbiy mas'uliyat fenomenini asoslashda, faoliyatni rejalashtira olish qobiliyati va faoliyatda o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati kabi masalalar bilan bog'liq holda o'rganish holati tadqiqotchilardan L.I.Ansiferova, A.G.Asmolov, A.V.Brushlinskiy, L.G.DikaYa, V.A.Ivannikov, YE.G.Ksenofontova, D.A.Leontyeva, V.P.Pryadin, N.S.Pryajnikov, A.R.Fonarev, A.A.Shemshurin, V.A.Bolotov, A.N.Inozemseva, YE.I.Isayev, L.V.Kandibovich, YE.A.Klimov hamda O.V.Burlyayevalarning izlanishlarida o'z aksini topgan.

O'quv faoliyatida irodaviy sifatlarining namoyon bo'lishi hamda shaxsda subyektiv nazorat mexanizmi rivojlanishining psixologik asoslari kabi masalalar kasbiy mas'uliyat fenomenini tushuntirishda o'ta muhim sanalib, unga oid izlanishlarni YE.V.Jilkina, V.M.Kirsanov, O.A.Konopkin, K.A.Makgonigal, I.V.Plaxotnikova, N.V.Shlyapnikov, D.YE.Belova,

A.V.Bilkov, I.S.Kletsina, C.N.ChistYakova, N.S.Pryajnikov, R.D.Sanjayeva, L.A.Toroxina, T.A.Shulgina kabi olimlarning asarlarida uchratish mumkin. Mamlakatimiz psixolog olimlaridan M.G.Davletshin, E.G'.G'oziyev, B.R.Qodirov, R.Z.Gaynutdinov, A.M.Jabborov, Sh.R.Barotov, V.M.Karimova, Sh.B.Saparov, B.N.Sirliyev, D.N.Arziqulov, K.B.Qodirov, Sh.J.Usmanova va boshqalar kasbiy faoliyat hamda kasbiy xususiyatlar rivojlanishining o'ziga xosliklari, kasbiy kamolot va uning bosqichlari kabi masalalarni keng miqyosda tadqiq etishgan. Biroq, aynan kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari masalasi deyarli, barcha mahalliy tadqiqotlarda e'tibordan chetda qolgan.

Umuman olganda, mamlakatimiz psixologiyasida kasbiy mas'uliyatlikni o'rganishda amaliy psixologiyaning rolini oshirish, yangi psixodiagnostik uslublarni ishlab chiqish nuqtayi nazardan, mazkur dissertatsiya ishi o'ta ahamiyatli ilmiy ishlar turkumidan sanaladi. Tadqiqotchi S.I.Ojegovning tahriri ostida chop etilgan "Rus tilidan izohli lug'at" kitobida qayd etilishicha, mas'uliyat bu – insonning zaruriy harakatlari majmui yoki o'z ishlari uchun javob berish, o'z majburiyatlarini anglash kabi sifatleri hisoblanadi. Ya'ni, mas'uliyatli shaxs – bu o'z vazifalarini yuksak darajadagi tuyg'ulari bilan bajaradigan shaxsdir. Mazkur ta'rifdan shu narsani anglash mumkinki, yuksak darajadagi tuyg'ularning namoyon bo'lishi bu, inson tomonidan o'zlashtirilgan bilimlar, ishga bo'lgan yuqori motivatsiya, atrof-muhit talablariga nisbatan faol javob berish istagi kabi xususiyatlarning natijasidir.

Bundan tashqari, mas'uliyat tushunchasini ilk bor psixologik jihatdan asoslash holati psixoanaliz ta'limotida ham aks etgan bo'lib, unda mas'uliyatlikni ta'minlovchi psixologik asos sifatida vijdon tan olinadi. Z.Freydning qayd etishicha, mas'uliyat bu – vijdonning ajralmas qismi hisoblanib, u insonda mavjud bo'lgan ijtimoiy qo'rquv orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, ijtimoiy qo'rquv bizni tartibga solib turadi, faoliyat jarayonida munosib harakat qilishni ta'minlab turadi. Ya'ni, ijtimoiy qo'rquv insonda vazifalarga bo'lgan munosabatni shakllantiradi.

L.I.Dementiyning aytishicha, mas'uliyat fanlararo maqomdagi fenomen sanalib, u keng ma'noda insonning jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalarga rioya qilishi, o'z harakatlari ustidan nazorat o'rnatishi kabi sifatlarini tavsiflovchi tushunchadir. Uning ikki muhim jihati mavjud:

Tashqi jihat (javobgarlik, jazo va rag'bat);

Ichki jihat (faollik, burch, tegishlilik).

Mazkur mulohazaga ko'ra, mas'uliyat shakllanishining tashqi jihati bu inson tomonidan vazifalarni qay tarzda amalga oshirish harakatlari bo'lsa, ichki jihat faoliyatga va vazifalarga bo'lgan motivatsiya, munosabat, ularni amalga oshirish istagi kabilarda aks etadi. Muvaqqiyatli shaxs xulq-atvorini ifodalovchi mas'uliyatlik tushunchasi YE.S.Rapatsev tomonidan chop etilgan psixologik va pedagogik izohli lug'atida ham keng ta'riflangan bo'lib, unga ko'ra ushbu xususiyat o'z-o'zini boshqarish, o'z harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati kabi ma'nolar bilan tavsiflangan. Bunda uni ta'minlovchi aossiy omillar sifatida insonning irodaviy sifatleri va shaxslilik sifatleri tan olinadi. Mas'uliyat tushunchasining shaxsdagi tashabbuskorlik sifati bilan ta'riflanish holatini akmeologiya faniga oid lug'atlarda ham uchratish mumkin. Ya'ni, mazkur manbaga muvofiq, mas'uliyatlik sifati insonga xos eng ustun xususiyatlardan biri sanalib, u tashabbuskorlik bilan uyg'un hisoblanadi.

S.V.Bessmertnaya "mas'uliyat" fenomenini tahlil etar ekan, boshqalardan farqli o'laroq, uni shaxsning xarakterologik ko'rsatkichlari sifatida, individual-psixologik xususiyatlarning mahsuli sifatida, kognitiv jarayonlarning mahsuli sifatida, shuningdek, shaxsga xos faollik, tashkilotchilik vazifalarni bajarishga tayyorlik kabi mazmunda ko'rib chiqishni alohida ta'kidlaydi. Demak, mas'uliyatlik bir necha psixologik tarkibli psixologik unsur hisoblanadi. Tadqiqotchilardan V.P.Pryadein ham "mas'uliyat" tushunchasi mazmunini ilmiy asoslash ishlariga alohida e'tibor qaratib, uni namoyon bo'lishining o'ziga xosliklarini tadqiq etishga harakat qiladi. Muallifning talqinicha, mas'uliyatlik xususiyati ongli harakat sanalib, shaxsiy, jamoaviy, kasbiy faoliyat jarayonida rivojlana boradi. Mas'uliyatlikning refleksivlik jihati ham mavjud bo'lib, bunday qarashlar K.Muzdibayevning izlanishlarida o'z aksini topgan. Muallifning talqinicha, mas'uliyatlik bu – refleksiv sharoitlarda namoyon bo'ladigan yoki bajarilgan harakatlar uchun javobgarlik sifati hisoblanib, unda shaxs o'z kelajagiga bo'lgan munosabatini namoyon etadi. Psixologik adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, "mas'uliyat" tushunchasining to'liq, aniq konsepsiyalari mavjud emas. Uning to'liq talqini Yangi psixologik g'oyalarga muhtoj sanaladi.

Amaliy tavsiyalar. Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari xorij psixologlari tomonidan kasbiy mas'uliyatning shakllanishi, axloqiy-etik va irodaviy mas'uliyat sifatlarini oshirish, o'z ustida ishlashi kabi psixologik omillarni e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy faoliyat yurituvchi psixologlarga mazkur mavzu doirasida kasbiy mas'uliyatni shakllantirish jarayoni bilan bog'liq tadqiqot ishlarini psixodiagnostik jihatdan baholashga doir metodikalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Talabalarda kasbiy mas'uliyatni shakllantirishda kasbiy motivlarning ustunligi, refleksiya, axloqiy-etik mas'uliyat, altruistik mas'uliyat, muammoni yechish, tanqidiy tafakkur, internal lokus nazorat, g'ayratlilik kabi xususiyatlarni inobatga olish maqsadga muvofiq sanaladi.

Xulosa. Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy mas'uliyat shakllanish jarayoniga yuqori bosqich talabalarining kasbiy faoliyatga intilish darajasi va o'quv mashg'ulotlarining samaradorligi bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa, bo'lajak mutaxassislarning oliy ta'lim jarayonida o'zlashtirgan kasbiy malaka-ko'nikmalari bilan uzviy bog'liq. Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy mas'uliyatni takomillashtirish uchun oliy ta'lim jarayonida o'qitiladigan fanlar bilan birgalikda, refleksiya, axloqiy-etik mas'uliyat, altruistik mas'uliyat, axloqiy-etik qadriyatlar, muammoni yechish, tanqidiy tafakkur, internal lokus nazorat, mas'uliyatlik, tashabbuskorlik, matonatilik, qat'iylik, jur'atlilik va g'ayratlilik kabi psixologik omillarning rivojlanishi, ularning kelgusi kasbiy faoliyat jarayonida jamoalar bilan shaxslararo munosabatlarni o'rnatish

olishni hamda ishga mas'uliyat hissi bilan yondashishini ta'minlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] G'oziyev E.G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: "O'qituvchi", 2010.
- [2] Shoumarov G.B. Talaba shaxsi shakllanishining psixologik jihatlari. – Toshkent, 2012.
- [3] Baratov Sh.R. Ta'lim tizimida psixologik xizmat. – Toshkent: "Niso poligraf", 2014.
- [4] Zeer E.F. Psixologiya professiy. – Moskva: Akademicheskij proyekt, 2008.
- [5] Muzdiyev K. Psixologiya otvetstvennosti. – Leningrad: Nauka, 1983. (Mas'uliyat mavzusidagi fundamental asarlardan biri).
- [6] Klimov Ye.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva: Akademiya, 2010.

